

Sprawozdanie z działalności Działu Historii i Badań nad Społecznością Lokalną w 2017 r.

W roku sprawozdawczym w Dziale pracowali: Marta Bierca, dr Monika Ogiewa-Sejnota (stopień naukowy doktora nadany 12 stycznia 2017 r.) i Piotr Tarnawski. Prace działu wspomagali studenci skierowani na praktyki z Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego w składzie: Adrianna Rybicka, Michał Rola, Marek Drzewiecki oraz Michał Figura. Opiekę nad Działem sprawowała kustosz Jolanta Aniszewska.

Zbiory

W 2017 r. zbiory muzealne wzbogaciły się o 92 eksponaty. Wśród nich dary stanowiły 49 sztuk, przekazy 22 sztuki, zakupy 21 pozycji.

Spośród zakupów warto wyróżnić szklane negatywy z początku XX w. przedstawiające głównie rodzinę Kirstenów na terenie warsztatów kolejowych w Stargardzie. Widoczny na wielu fotografiach Georg Heinrich Traugoot Kirsten w latach 1901-1908 był dyrektorem kolejowych warsztatów naprawczych w Stargardzie i tajnym radcą budowlanym.

W omawianym okresie zbiory powiększyły się także o cztery tłoki pieczętne, z czego wartym wyróżnienia jest tłok pieczęci miejskiej Stargardu datowany na przełom XVIII i XIX w. zakupiony w Poznańskim Domu Aukcyjnym.

Do zbiorów historycznych pozyskano również pocztówki z miejscowości należących do powiatu stargardzkiego (do lat 40. XX w.) oraz pocztówki przedstawiające Stargard (lata 50. i 60. XX w.)

Ciekawym nabytkiem jest sztambuch zawierający barwne rysunki i odręczne notatki z wpisami osób ze Stargardu i okolic z lat 1804-1834.

Zbiory numizmatyczne wzbogaciły się o kolejny przekaz monet kolekcjonerskich emitowanych przez Narodowy Bank Polski w II-IV kwartale 2016 r. oraz monet emitowanych do końca maja 2017 r.

W omawianym okresie Jolanta Aniszewska wraz z Piotrem Tarnawskim przeprowadzali wywiady ze świadkami historii, których relacje zasilają Archiwum Pamięci Świadców i Świadectw Historii. P. Tarnawski w ramach uzupełniania wywiadów ze sportowcami przeprowadził wywiad z Włodzimierzem Różyczką, stargardzkim nauczycielem, trenerem, działaczem, zawodnikiem i sędzią lekkoatletycznym. W 2017 r. Archiwum Pamięci powiększyło się łącznie o 15 jednostek, w tym do relacji i wspomnień dołączono ich dziesięć, a do archiwaliów

pięć. Trzy wywiady w ramach praktyk w MAH w Stargardzie przeprowadzili praktykanci z IHiSM Uniwersytetu Szczecińskiego. Udało się także pozyskać fotografie oraz dokumenty dotyczące polskiego jeńca wojennego obozu przejściowego Duląg L, a następnie Stalag II D Stargard, później robotnika przymusowego w Cukrowni Kluczewo. Owocną okazała się wystawa czasowa przygotowana przez DHiBnSL pt. *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*. Dzięki niej do zbiorów muzealnych zostały подарowane lampy kolejowe, mundur kolejarza, zegar dworcowy oraz tablica peronowa z napisem *Stargard Szczeciński*. Archiwum Pamięci również wzbogaciło się o materiały związane ze stargardzką koleją, a także przeprowadzono wywiad z polskim kolejarzem pracującym w Stargardzie od 1946 r.

Publikacje

1 lutego 2017 r. odbyła się w gmachu głównym MAH w Stargardzie promocja X tomu „Stargardii”. Kustosze Jolanta Aniszewska była redaktorem tego tomu, a także autorką podsumowania działalności MAH w Stargardzie w artykule pt. *Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie w roku 2015* oraz artykułu opisującego jeden z najnowszych nabytków w okresie sprawozdawczym pt. *Jeńcy wojenni z obozu w Stargardzie na poczłtówce Maxa Dreblowa z 1914 roku*. Autorami sprawozdania z działalności DHiBnSL w 2015 r. byli Marta Bierca, dr Monika Ogiewa-Sejnota, Natalia Soldatke i Piotr Tarnawski. W tym samym tomie M. Ogiewa-Sejnota zamieściła tekst o jednym z nabytków z kolekcji sztuki MAH w Stargardzie zatytułowany *Zegarek kieszonkowy w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie*. Piotr Tarnawski był autorem tekstu o obiekcie z kolekcji historii MAH w Stargardzie pt. *Naczynie na tytoń do żucia firmy J. Goldfarb Stargard i. Pom. ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie*.

Przygotowanej przez pracowników DHiBnSL wystawie czasowej pt. *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku* towarzyszył katalog wystawy. Teksty do publikacji napisali: dr M. Ogiewa-Sejnota (historia początków kolei do 1945 r.) i P. Tarnawski (od 1945 r. do lat 90. XX w.).

Dr Monika Ogiewa-Sejnota wraz z dr. hab. Marcinem Majewskim napisali artykuł do tomu III *Archeologii Stargardu pt. Rynek Staromiejski w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*.

Podczas tegorocznych obchodów Dni Stargardu odbył się XI Międzynarodowy Bieg Uliczny o Błękitną Wstęgę organizowany przez Stargardzki Związek Weteranów Lekkiej Atletyki. Jego uczestnicy otrzymali ulotkę, w której znalazł się tekst P. Tarnawskiego o Baszcie Białogłowie.

Pracownicy działu w omawianym okresie przygotowali materiał ikonograficzny z widokami Stargardu i powiatu stargardzkiego ze zbiorów MAH w Stargardzie do *Głosu Stargardzkiego*.

Referaty, debaty, konferencje

W marcu 2017 r. z okazji 380. rocznicy śmierci księcia Bogusława XIV, ostatniego Gryfity, dr Monika Ogiewa-Sejnota wygłosiła na Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie referat *Bogusław XIV – postać tragiczna*.

Została ona także zaproszona do moderowania panelu *Archiwa społeczne* podczas

XIX Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki pod hasłem *Informacja – nośnik – dokument*, który odbył się w kwietniu 2017 r. w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

W 2017 r. dr Monika Ogiewa-Sejnota w ramach „Zamkowych gawęd historycznych” wygłosiła dziewięć wykładów na Zamku Księżąt Pomorskich w Szczecinie poświęconych życiu codziennemu Gryfitów (*Rola małżeństw książęcych w trudnych relacjach pomorsko – brandenburskich; Zagraniczne wojaże Gryfitów w XV i XVI w.; W świecie wielkiej polityki, czyli kilka słów o kongresie szczecińskim w 1570 r.; Blaski życia dworskiego na szczecińskim Zamku; Jak Gryfici spędzali czas wolny?; Kobiety w życiu Gryfitów; Jak wprowadzano reformację na Pomorzu, czyli 500. rocznica wystąpienia Marcina Lutra; Kilka słów o książęcych pochówkach; Gryfici w oczach Joachima von Wedla i Filipa Hainhofera*).

Dr Monika Ogiewa-Sejnota przygotowała prezentację na spotkanie *Znaszli swój WIR? – szkolenie wyjazdowe – Szlakiem Gryfitów* zatytułowaną *Dzieje Zamku w Szadzku*, które odbyło się 16 marca 2017 r.

W październiku 2017 r. w Ośrodku Konferencyjno-Edukacyjnym w Kulicach odbyły się warsztaty zatytułowane *O śmierci bez przesady. Śmierć przez pryzmat kultury*, podczas których dr Monika Ogiewa-Sejnota wygłosiła referat *Gryfitów pompa funebris*.

Wzięła ona również czynny udział w konferencji naukowej *Reformacja w wymiarze powszechnym* przygotowanej przez Instytut Historii i Stosunków Narodowych Uniwersytetu Szczecińskiego w dniu 15 listopada 2017 r. wygłaszając referat *Reformacja w Księstwie Pomorskim*.

1 września 2017 r. Jolanta Aniszewska wygłosiła odczyt pt. *A więc wojna...* podczas obchodów 78. rocznicy II wojny światowej na Międzynarodowym Cmentarzu Wojennym w Stargardzie.

W dniach 6 i 7 listopada 2017 r. Sieć Ziem Zachodnich i Północnych zorganizowała konferencję w Centrum Historii Zajezdnia we Wrocławiu zatytułowaną *Na swoim? U siebie? Wśród swoich? Pierwsze lata na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, na której Jolanta Aniszewska przedstawiła wystąpienie pt. *Zaryglowane drzwi i strach przed sowieckim mundurem... Poziom bezpieczeństwa na terenie ziemi stargardzkiej w latach 1945-1946*. Na podstawie wygłoszonego referatu został przygotowany artykuł do druku.

7 listopada 2017 r. kustosz J. Aniszewska przygotowała wystąpienie pt. *Jenieckie ślady. Stalag II D Stargard* na ogólnopolskiej konferencji naukowej *Miejsca po niemieckich obozach jenieckich w Polsce. Zapomniane czy odkrywane?* zorganizowanej przez Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu.

Projekty

W 2017 r. MAH w Stargardzie zrealizowało kolejny etap inwestycji pn. *Przystosowanie pomieszczeń gospodarczych budynku szkoły gimnazjalnej na magazyn muzealny zabytków archeologicznych* w ramach programu: *Rozwój infrastruktury kultury*, priorytet: *Infrastruktura kultury*, dofinansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Tegoroczna część projektu polegała na pracach budowlano-montażowych (por. sprawozdanie DDZ). Głównym celem tego zadania

jest zwiększenie powierzchni magazynowej muzeum, a także stworzenie odpowiednich warunków do przechowywania eksponatów oraz usprawnienia ich udostępniania do celów badawczych, publikacyjnych, wystawienniczych i edukacyjnych. Osobami realizującymi ten projekt są A. Bierca (DDZ) oraz P. Tarnawski (DHiBnSL).

Wystawy

27 kwietnia 2017 r. odbył się wernisaż wystawy czasowej pt. *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*, zrealizowanej przez pracowników DHiBnSL – M. Biercę, dr M. Ogiewę-Sejnotę i P. Tarnawskiego. Ekspozycja została podzielona chronologicznie na dwie części. Pierwsza prezentowała historię kolei w Stargardzie od jej początków do II wojny światowej. Druga przybliżała dzieje stargardzkiej kolei począwszy od 1945 r. do lat 90. XX w. Na wystawie znalazły się obiekty wypożyczone m.in. z Muzeum Śląskiego w Katowicach, Muzeum Historii Katowic w Katowicach, Muzeum Techniki i Komunikacji - Zajezdnia Sztuki w Szczecinie, Domu Kultury Kolejarza w Stargardzie i działających przy nim Radioklubu i PTTK Oddziału Kolejowego w Stargardzie, PKP Cargo S.A. Zachodniego Zakładu Spółki w Poznaniu, Przewozów Regionalnych Sp. z o.o. Oddziału Zachodniopomorskiego w Szczecinie, Towarzystwa Miłośników Kolei Drezynowych i Zabytków Kolejnictwa w Szczecinie oraz Zarządu Międzyzakładowego Związku Zawodowego Kolejarzy Pomorza Zachodniego przy Zachodniopomorskim Oddziale Przewozów Regionalnych Sp. z o.o. w Szczecinie. W dużym stopniu wystawa została wzbogacona o eksponaty wypożyczone od osób prywatnych, m.in. Mariusza Jankowskiego, Roberta Paducha, Krzysztofa Rzyńskiego oraz Zbigniewa Wiśniewskiego. Przygotowanej ekspozycji towarzyszył katalog wystawy.

Jolanta Aniszewska przygotowała wystawę plenerową pt. *Pionierzy*. Składała się ona z kilkunastu plansz. Znajdowały się na nich sylwetki twórców polskiego Starogrodu. Wystawa poświęcona była pamięci pionierów oraz trudnym początkom polskiego miasta.

Kwerendy

W ramach kwerend w 2017 r. DHiBnSL odpowiedział na 17 zapytań skierowanych od instytucji i osób prywatnych z Polski oraz Holandii. Dotyczyły one m.in. uzbrojenia późnośredniowiecznego na terenie Pomorza Zachodniego oraz pozyskania informacji o osobie prywatnej przebywającej w Stalagu II D. Pojawiały się również zapytania dotyczące zbiorów, pochodziły one z polskich instytucji, w większości muzealnych, poszukujących eksponatów na organizowane przez siebie wystawy, m.in. dotyczącą wojny trzydziestoletniej, odzyskania przez Polskę niepodległości, łóż masońskich, projektów witraży Linnemannów czy obrazów stargardzkich artystów. Niektóre z tych odpowiedzi zaowocowały wypożyczeniem, chociażby do Muzeum w Koszalinie, które na swojej wystawie *Skarby Pomorza Zachodniego. Renesansowe witraże gabinetowe* prezentowało obiekty ze zbiorów MAH w Stargardzie czy też do Książnicy Stargardzkiej (praca Edmunda Gunsza zatytułowana *Mat do Galerii Jednego Obrazu*).

Dr Monika Ogiewa-Sejnota rozpoczęła pracę nad wystawą planowaną na 2018 r. zatytułowaną „*Sanitas per aquam*”. *Wodolecznictwo i higiena*. Została przygotowana koncepcja wystawy i rozesłane kwerendy do muzeów w Polsce.

W omawianym roku realizowane były także kwerendy archiwalne związane z prowadzonymi przez pracowników MAH badaniami. M. Ogiewa-Sejnota przeprowadziła szereg kwerend archiwalnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie, ale również w Muzeum Narodowym w Szczecinie i Książnicy Pomorskiej. Pozyskane materiały zostaną wykorzystane w katalogu do wystawy „*Sanitas per aquam*”. *Wodolecznictwo i higiena* oraz do publikacji na temat życia na dworze księcia Jana Fryderyka.

Kustosz J. Aniszewska przeprowadziła kwerendy w szczecińskim archiwum oraz jego stargardzkim oddziale, a także Książnicy Pomorskiej oraz Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie (Wojskowe Biuro Historyczne). Powyższe kwerendy zostały przeprowadzone na potrzeby publikacji dotyczącej powojennej historii miasta i ziemi stargardzkiej.

Jolanta Aniszewska z pomocą Adrianny Rybickiej przeprowadziły obszerną kwerendę dotyczącą jeńców I wojny światowej w zasobie cyfrowym Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża w Genewie.

Pracownicy DHiBnSL w omawianym okresie przygotowali pięć umów licencyjnych na wykorzystanie materiału ikonograficznego ze zbiorów MAH w Stargardzie do celów tak prywatnych, jak i publicznych. Ekspozyty z naszej kolekcji zostały włączone do wystawy *Muzea bez granic – europejskie dziedzictwo kulturowe po obu stronach Odry* organizowanej przez Dominikanerkloster w Prenzlau. Udostępniliśmy także materiały dla Deutsches Kulturforum östliches Europa w Poczdamie w ramach projektu *Das jüdische Leben an der Oder – deutsch-polnische Wanderausstellung*. Zawarcie umowy poprzedzała kwerenda wykonana przez Jolantę Aniszewską na temat obozu dla internowanych (Sammellager für Ausländer) funkcjonującego w Stargardzie w okresie Republiki Weimarskiej.

Pozostałe działania

Jolanta Aniszewska brała czynny udział w organizacji lokalnego święta w Stargardzie – *Dnia Pionierów Stargardu*, które po raz pierwszy odbyło się 12 maja 2017 r. Kustosz Aniszewska dokonała wyboru materiału archiwalnego do gazetki *Starogrodzianin*, która była rozpowszechniana w czasie obchodów. Przygotowała również wystąpienie pt. *Pionierzy*, które zostało wygłoszone podczas uroczystości.

W roku 2017 w ramach Dni Stargardu MAH w Stargardzie po raz czwarty organizowało w dniach 24 i 25 czerwca Festyn Historyczny *W krainie Gryfa*. M. Bierca we współpracy z A. Matwiejczuk (Biblioteka MAH) zajęły się organizacją stoisk targowych. Na festynie zagościły kramy z rękodziełem i gastronomią oraz antykwariusze.

Dr M. Ogiewa-Sejnota w omawianym okresie oprowadziła po wystawach MAH niemiecki chór Gospelhor Adendorf oraz stargardzki Cantore Gospel, który w tym czasie obchodził jubileusz piętnastolecia. Kolejną grupą, która zwiedziła MAH pod opieką M. Ogiewy-Sejnoty byli uczestnicy polsko-niemieckiego seminarium w Międzyzdrojach i Kulicach, którzy odwiedzili Stargard i tutejsze Koło Mniejszości Niemieckiej.

8 lutego 2017 r. P. Tarnawski wraz z Józefem Stachowiakiem przeprowadził lekcję historyczną w II Liceum Ogólnokształcącym im. Cypriana Kamila Norwida

w Stargardzie pt. *Wojskowy Obóz Specjalny w Czerwonym Borze k. Łomży – przykład represji na działaczach Solidarności i opozycji w okresie stanu wojennego*. Podczas tego spotkania prowadzący przedstawili historię powstania wojskowych obozów specjalnych na tle ówczesnych wydarzeń politycznych oraz relację J. Stachowiaka – świadka historii, który wraz z innymi działaczami Solidarności przebywał w ww. obozie. Zajęcia te zostały wzbogacone o prezentację multimedialną oraz małą ekspozycję, na którą składały się plansze oraz przedmioty związane z tematem lekcji.

3 maja 2017 r. Piotr Tarnawski w ramach Zachodniopomorskich Wojewódzkich Dni Olimpijczyka 2017 uczestniczył w objeździe autobusem po Stargardzie jako przewodnik grupy olimpijczyków przybyłych na tę uroczystość z całej Polski.

Pracownicy DHiBnSL w omawianym okresie przeprowadzili dwa oprowadzania kuratorskie po swoich autorskich wystawach. Pierwsze odbyło się 18 marca 2017 r. na wystawie *Stargard i jego mieszkańcy na przełomie XIX i XX wieku w obiektywie ówczesnych fotografów*. Drugie oprowadzanie kuratorskie miało miejsce podczas Dnia Pionierów Stargardu 12 maja 2017 r. (dr M. Ogiewa-Sejnota i P. Tarnawski) po wystawie *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*.

Dr Monika Ogiewa-Sejnota udzieliła wywiadu o tańcu ludowym na Pomorzu przed II wojną światową, a powstały materiał wykorzystany został w reportażu przygotowanym przez Hufiec ZHP Stargard zatytułowanym *Tradycja. Uchwycić chwilę*, realizowanym w ramach Programowego Ruchu Odkrywców.

3 października 2017 r. w ramach wyjazdu szkoleniowego „Znaszli swój WIR?” - Szlakiem cystersów zorganizowanego przez WIR, dr M. Ogiewa-Sejnota oprowadziła uczestników spotkania po Cmentarzu Wojennym Żołnierzy Niemieckich w Glinnej, zabytkowym kościele w Żelewie oraz dawnym opactwie cystersów w Kolbaczu.

W 2017 r. Piotr Tarnawski oraz dr Monika Ogiewa-Sejnota udzielili wywiadów radiowych związanych z organizowanymi przez DHiBnSL wystawami. Jolanta Aniszewska w omawianym okresie również udzieliła szeregu wywiadów lokalnej prasie, Twojemu Radiu, Radiu Szczecin, Polskiej Agencji Prasowej oraz telewizji. Dotyczyły one działalności MAH w Stargardzie, m.in. organizacji Festynu Historycznego, Dnia Pionierów Stargardu oraz problematyki historycznej związanej z jeńcami wojennymi, okresem powojennym (w tym procesem wymiany ludności oraz tworzeniem polskiej administracji i nowej społeczności lokalnej) oraz zabytkami w Stargardzie.

Jolanta Aniszewska wraz z dr. hab. Marcinem Majewskim na podstawie Uchwały Nr XXXIII/345/2017 Rady Miejskiej w Stargardzie z dnia 29 sierpnia 2017 r. zostali powołani do Komitetu Organizacyjnego budowy pomnika o charakterze patriotycznym w Stargardzie.

Marta Bierca

Ryc. 1. Wystąpienie J. Aniszewskiej podczas konferencji *Miejsca po niemieckich obozach jeniickich w Polsce. Zapomniane czy odkrywane?* w Centralnym Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, 17 listopada 2017 r. Fot. R. Mielnik

Ryc. 2. Wystawa plenerowa *Pionierzy* w parku Bolesława Chrobrego. Wystawa towarzyszyła obchodom Dnia Pionierów Stargardu, które po raz pierwszy odbyły się 12 maja 2017 r. Fot. A. Bierca, MAH w Stargardzie

Ryc. 3. Wernisaż wystawy *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*, 27 kwietnia 2017 r. Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 4. Wernisaż wystawy *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*, 27 kwietnia 2017 r. Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 5. Wystawa *Para buch... Miasto w ruchu. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*, 27 kwietnia 2017 r.
Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 6. Plansze przedstawiające historię początków stargardzkiej kolei. Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 7. Prezentacja pierwszej części wystawy *Para buch... Miasto w ruch. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*. Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 8. Wystawa poświęcona kolei. Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 9. Prezentacja drugiej części wystawy *Para buch... Miasto w ruchu. Historia kolei stargardzkiej w XIX i XX wieku*. Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 10. Wystawa dotycząca kolei – część poświęcona okresowi powojennemu. Fot. A. Bierca, MAH w Stargardzie

Ryc. 11. Lekcja przeprowadzona przez P. Tarnawskiego i J. Stachowiaka w II Liceum Ogólnokształcącym im. Cypriana Kamila Norwida w Stargardzie pt. *Wojskowy Obóz Specjalny w Czerwonym Borze k. Łomży – przykład represji na działaczach Solidarności i opozycji w okresie stanu wojennego*, 8 lutego 2017 r.

Fot. W. Łuniewski

Ryc. 12. Szkolenie wyjazdowe zorganizowane przez WIR „Znaszli swój WIR?” Szlakiem cystersów, którego przewodnikiem była dr Monika Ogiewa-Sejnota. Cmentarz Wojenny Żołnierzy Niemieckich w Glinnej, 3 października 2017 r. Fot. Z. Gruszczyński

Ryc. 13. Szkolenie wyjazdowe zorganizowane przez WIR „Znaszli swój WIR?” Szlakiem cystersów, którego przewodnikiem była dr Monika Ogiewa-Sejnota. Opactwo cystersów w Kołbaczu, 3 października 2017 r.
Fot. Z. Gruszczyński

Ryc. 14. Tłok pieczęci miejskiej Stargardu, XVIII/XIX w. Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 15. Lampy kolejowe, druga poł. XX w. Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 16. Sztambuch zawierający barwne rysunki i odręczne notatki z wpisami osób ze Stargardu i okolic z lat 1804-1834. Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 17. Maszyna do pisania Continental Wenderer-Werke AG, Siegmarschönau, lata 30.XX w.
Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie

Ryc. 18. Maszyna do pisania, Merz-Werke, Frankfurt A.M.-R., lata 30.XX w.
Fot. J. Rusnok, MAH w Stargardzie